INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL OF INDIA
ISSN 2454-8707 VOLUME-I,ISSUE-XI, JULY-2016

प्रसारमाध्यमे आणि साहित्य—सहसंबंध

प्रा. डॉ. बाळासाहेब शेळके
मराठी अध्ययन व संशोधन केंद्र, रा. ब. नारायणराव बोरावके महाविद्यालय, श्रीरामपूर, जि. अहमदनगर.

सारांश :

प्रसारमाध्यमे व साहित्य यांना फार मोठी पा र्वभूमी व परंपरा आहे. प्राचीन काळापासून आपले विचार दुसऱ्यांना कळावेत, आपल्या कुटुंबातील, गावातील खुशाली इतरांना कळावी म्हणून निरोप्याच्या हस्ते पूर्वी देवाणघेवाण करुन प्रसारमाध्यमाचेच कार्य साधले जात असे. पुढे हेच कार्य लोककलांच्या माध्यमातून घडू लागले. कीर्तने, प्रवचने, गोंधळी, जत्रा—यात्रा यांच्या आधारे प्रसाराचे कार्य होत असे. मौखीकतेची फार मोठी मर्यादा पाळल्याशिवाय या प्रसार माध्यमांना पर्याय नव्हतात्र जसजसा विकास होत गेला तसतसे संवाद साधण्याची साधनेही विविध प्रकारची निर्माण होत गेली. मुद्रणकलेमुळे लिहिलेले ब्द टिकण्याची खात्री मिळाली. म्हणून वर्तमानपत्र हे प्रसारमाध्यम अस्तित्वात येवून वृत्तपत्रांचे युग निर्माण झाले. प्रसारमाध्यमात नवी क्रांती घडून आली. पुढे रेडीओ, दूरद न, चित्रपट, जाहिराती, हस्तपुस्तिका, पारंपारिक आणि आधुनिक स्वरुपाची अ ी कितीतरी प्रसारमाध्यमे जनसंवाद साधण्याचे काम करु लागले. त्यातच इलेक्ट्रॉनिक प्रसार माध्यमांनी क्रांती घडवून आणली.

Courtesy by Google

प्रास्ताविक :

समाज प्रबोधनाचे कार्य प्रसारमाध्यमाद्वारे होते. उदा. माहिती देणे, मनोरंजन करणे, मन परिवर्तन करणे, लोकि क्षण व सामाजिक अभिसरण इ. अनेक हेतू साध्य करण्याचे कार्य होत असते. प्रसारमाध्यमाच्या क्षेत्रात उपग्रहाने फार मोठी क्रांती घडवून आणली आहे. संपूर्ण जग जवळ आले आहे. घरात बसल्याबसल्या छोट्या या पडद्यावर संपूर्ण जगाची नव्हे तर ग्रहांची माहितीही मिळवू कतो. प्रसारमाध्यम म्हणजे नेमके काय? तर माहिती मिळवून ती इतरांना सांगतात किंवा उपलब्ध करुन देतात. सतत काहीतरी नवनवीन माहिती पुरविण्याचे काम ज्या माध्यमांद्वारे केले जाते त्यांना प्रसारमाध्यमे म्हणतात. म्हणजेच माहिती मिळविणे आणि ती समाजापर्यंत पोहचविणे हेच प्रसार माध्यमांचे कार्य असते.

प्रसार माध्यमांचे प्रकार :

1.पारंपारिक प्रसारमाध्यमे : लोककला, भारुड, भजन, कीर्तन इत्यादी.
2.लिखित प्रसारमाध्यमे : वृत्तपत्र, हॅण्डबील, बोर्ड, पुस्तके, मासिक, साप्ताहिके, पाक्षिके इ.
3.दृक माध्यम : दूरद न.
4.रंगभूमी : नाट्या, पथनाट्या, संवाद, परिसंवाद, भाषण, चर्चासत्र इत्यादी.
5.मौखीक प्रसारमाध्यमे : भाषण, सार्वजनिक सभा, बैठका, कवी संमेलन, परिषदा, मुलाखती, प्रद न इ.

अनेक इलेक्ट्रॉनिक प्रसारमाध्यमे त्यास इंटरनेटचा प्राधान्याने विचार करावा लागेल.

प्रस्तुत ोधनिबंधात वर्तमानपत्र, आका वाणी, दूरद न ही प्रभावी प्रसारमाध्यमे त्यातून साधलेला साहित्यव्यवहार प्रवास असा मर्यादित विषय घेतलेला आहे.

वर्तमानपत्रांचे कार्य :—

स्वातंत्र्यपूर्व काळात वृत्तपत्रांना मतपत्रे म्हटले जात होते. भारताला स्वातंत्र्य मिळविण्यात या वृत्तपत्रांनी मोठी कामगिरी केलेली आहे. हे आपल्याला ज्ञात आहेच. त्यावेळच्या वृत्तपत्रातून चिपळूणकर, लोकहितवादी यासारख्या समाज सुधारकांच्या निबंधमाला वर्तमानपत्रातूनच प्रसिध्द होत असे. समाजजागृतीस प्रेरक असणारे प्रबोधनपर विचार वृत्तपत्रातून समाजापर्यंत पोहचले. एक प्रकारे त्या वेळच्या साहित्याला वर्तमानपत्रांनीच चालना दिली. नियतकालिकां मधून निबंधमाला बरोबरच कथा किंवा नाट्या हे ललित वाङ्मय छापून येत असे. आज ग्रंथरुपाने प्रकाि त होणाऱ्या लेखनास प्रका ात आणण्यास मागच्या ातकात नियतकालिकांचे फार सहाय्य झाले. 1840 मध्ये 'ज्ञानचंद्रोदय' या मासिकाने 'कृष्णामृत' हा ओवीबध्द ग्रंथ क्रम ाः छापला. विविध ज्ञानविस्ताराने नाट्या, काव्य, कादंबरी, ग्रंथाची परिक्षणे तथा नियतकालिकांनी त्यावेळी प्रसिध्द केलेली आहेत. एकप्रकारे स्वातंत्र्यचळवळीसाठी कार्य करता करता साहित्यप्रसाराचेही कार्य केलेले दिसते.

एकूणच आजचे वृत्तपत्र अनेक घटकांमध्ये विभागलेले आहे. अग्रलेख, स्तंभलेख, बातम्या, जाहिराती, स्फूटलेख, मुलाखती,

वाचकांचा पत्रव्यवहार, वार्तापत्र अ ाी अनेक घटक आहेत. तसेच वृत्तपत्राने सर्वक्षेत्रांना समान न्याय दिलेला आहे. ि ाक्षण, राजकारण, स्त्रीविषय, क्रीडा, संस्कृती, खाद्यसंस्कृती, शासनसंस्था, कायदा, कृषीजीवन, बालकांसाठी सदर, आरोग्य अ ाा सर्व क्षेत्रातल्या घडामोडी ज ाा समाजापर्यंत सातत्याने पोहचवितात तसे साहित्यप्रसारासाठी वृत्तपत्र मोलाचे कार्य करीत आहेत. अनेक वृत्तपत्रांनी साहित्यविषयक स्वतंत्र पुरवण्या काढलेल्या दिसतात. उदा. लोकमत साहित्यदिंडी.

वर्तमानपत्रांच्या माध्यमातून अनेक संताविषयक लेख प्रकाि ात केले जातात अर्थात हे प्रासंगिक असतात. त्यातून ओव्या, अभंग, त्यांचे कार्य समाजापर्यंत पोहचते. म्हणजेच एकप्रकारे संतसाहित्याची दखलच घेतलेली दिसते. दररोज नवनवीन पुस्तकांचे प्रका ान होत असते. सर्वसामान्य वाचकाला नेमके काय वाचावे? याविषयी संभ्रम पडतो. अ ाावेळी वर्तमानपत्रातून जी विविध पुस्तकांची परिक्षण, टिपन, साहित्यिकांचे लेख छापले जातात. त्यातून वाचकांना वाचनाची एक दि ाा मिळण्यास सहाय्य ठरते. तसेच ज्ञानातही भर पडते. विविध पुस्तकांची माहिती होते. तसेच वर्तमानपत्र अनेक साहित्यिकांच्या प्रसंगानुरुप मुलाखती छापत असतात. त्यातून लेखकाविषयी त्यांच्या लेखनाविषयीची माहिती सर्वसामान्य वाचकांपर्यंत जावून पोहचते. अनेक नवोदित कवींच्या कवितांना व्यासपीठ वृत्तपत्रच उपलब्ध करुन देत असते. एक प्रकारे साहित्यनिर्मितीला प्रोत्साहन वर्तमानपत्र देते. अनेक साहित्यविषयक घडामोडी, साहित्यिकांना मिळालेले पुरस्कार, त्यांची साहित्यक्षेत्रातील कारकीर्द याविषयीचे ज्ञान वर्तमानपत्रातून वाचकांपर्यंत पोहचते. उदा. अखिल भारतीय साहित्य संमेलन, विविध साहित्य संमेलने, विविध चर्चासत्र, यांना अनुपस्थित राहणाऱ्या व्यक्तींना घरबसल्या या कार्यक्रमांचा वृत्तांत वाचायला मिळतोत्र उदा. अखिल भारतीय साहित्य संमेलनाचे नवनिर्वाचित अध्यक्ष फ. मु. शिंदे यांच्या निवडीच्या निमित्ताने त्यांचे लेखन, वृत्तपत्रांनी आपल्यापर्यंत पोहचविले. तसेच अनेक लेखकांच्या कथाही वर्तमानपत्रातून छापलेल्या दिसतात. तसेच साप्ताहिक, पाक्षिक, अनेक मासिके यामधूनही साहित्यविषयक लेख, कथा, कविता वाचायला मिळतात. एकूणच वृत्तपत्रांनी मुद्रणकलेचा शोध लागला. तेव्हापासून आजतागायत साहित्याची साथ सोडलेली नाही असे ठामपणे म्हणावेसे वाटते.

आकाशवाणी (दृकश्राव्य माध्यम) :–

हे प्रभावी प्रसारमाध्यम आहे. या प्रसारमाध्यमांचा विचार करता या नभोवाणीचा शोध लागला. तेव्हापासून अनेक क्षेत्रातून अनेक विषयांच्या घडामोडी प्रसारीत करीत असतानाच साहित्य प्रसाराचे कार्यही मोठ्याा प्रमाणात केलेले दिसते. श्रोत्यांच्या अभिरुचीनुसार अनेक लोकगीते, भावगीते, भक्तीगीते, संतवाणी, नाट्यागीते, लोकनाट्या, नभोनाट्या प्रसारित केली जातात. हे त्या काळातील साहित्यच होय.

नभोवाणीवरुन अनेक साहित्यविषयक कार्यक्रमांचे आयोजन केले जाते. साहित्यविषयक विविध स्पर्धा पुस्तक प्रद ान, साहित्यातील अनेक घडामोडींची माहिती आका ावाणी वेळोवेळी आपल्याला देत असते. अनेक लोकांच्या मुलाखती घेतल्या जातात. त्यातून श्रोत्यांना त्या लेखनाविषयी त्यांच्या साहित्याविषयी अधिक माहिती मिळते. उदा. आनंदा यादवांच्या नटरंगवर जेव्हा चित्रपट निर्माण झाला त्यावेळी त्यांची मुलाखत घेतली गेली. इत्यादी उदा. देता येतील.

आका ावाणी या माध्यमाद्वारे अनेक ग्रंथाचे क्रम ाः वाचन प्रसारित करत असते. उदा. गोखले सरांचे 'वाचिले ते वेचिले', आका ावाणी वाचकांना वाचनाची नेमकी दि ाा देण्यासाठी, मार्गद ान करण्यासाठी गुरुवारी सकाळी 8 वाजता कार्यक्रमाचे प्रसारण करते. अनेक चर्चा, परिसंवाद, साहित्यविषयक कार्यक्रमांचे वृत्तांत थेटपणे आका ावाणी प्रसारीत करीत असते. त्यातून श्रोत्यांना साहित्यविषयक घडामोडींचे ज्ञान मिळते. अनेक जुन्या कवींच्या विशेष प्रसंगानुरुप मुलाखतीतून काव्याचा आस्वाद आपल्याला घेता येतो. नवोदित कवींना आपल्या काव्य वाचनासाठी व्यासपीठ मिळते. कथाकथनाचा कार्यक्रम आका ावाणी प्रसारित करते. अनेक नाटिकांचे, प्रसारणही आका ावाणी विविध विषयावर श्रोत्यांना लिहिण्यास आवाहन करते. त्यातून श्रोत्यांच्या लेखन शक्तीला एक प्रकारे प्रेरणाच मिळत असते.

एकूणच आकाशवाणी आणि साहित्य यांचे नाते अति ाय जिव्हाळ्याचे आहे असे प्रत्ययास येते.

दूरदर्शन (दृकश्राव्य माध्यम) :–

समाजाला व साहित्याला घडविण्यामध्ये दूरदर्शन या प्रसारमाध्यमाचे कार्य उल्लेखनीय आहे. दूरदर्शन या प्रसारमाध्यमाने साहित्याला भरभरून साथ दिलेली आहे. विविध साहित्यविषयक भाषणे, परिसंवाद, मुलाखती, चर्चासत्र, घडामोडींच्या विविध बातम्या, प्रासंगिक, अनेक साहित्यविषयक कार्यक्रमांचे थेट प्रसारण दूरदर्शन करीत असते. उदा. अखिल भारतीय साहित्यसंमेलनाला अनुपस्थितीत राहिलेल्या व्यक्तींना लाईव्ह सगळा कार्यक्रम बघता येतो. अनेक लेखक प्रत्यक्ष बघता येतात. त्यांचे शब्द ऐकता येतात. उदा. विंदा करंदीकर, कुसूमाग्रज इत्यादी सारख्या अनेक कवी, लेखकांच्या कविता ऐकता आल्या. अनेक नाटके, दूरदर्शनमुळे घरबसल्या बघता येतात. अनेक मालिका, चित्रपट यांना कथा, पटकथा या साहित्यातून मिळत असतात. बनगरवाडी, नटरंग अशी खूप उदा. आहेत. ताज्या बातम्या देता देता एकूणच या प्रसारमाध्यमांनी समाजप्रबोधनाचे ज्ञानदान करता करता साहित्य प्रसाराला प्राधान्य आजपर्यंत दिलेले आहे. पुढेही देत राहतील असा वि ावास या प्रसारमाध्यमांनी निर्माण केला आहे यात शंका नाही.

थोडक्यात प्रसारमाध्यमे आणि साहित्य यांच्यातील सहसंबंध आपल्या लक्षात येतो.

संदर्भ व टीपा :–

1.आशा परूळेकर, व्यक्तिमत्व कसे घडवाल, उन्मेश प्रकाशन, पुणे.
2.डॉ. संदीप सांगळे, व्यावहारिक व उपयोजित मराठी, डायमंड प्रकाशन, पुणे.
3.डॉ. स्नेहल तावरे, व्यावहारिक मराठी, स्नेहवर्धन प्रकाशन, पुणे.
4.डॉ. ल. रा. नसिराबादकर, व्यावहारिक व उपयोजित मराठी, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर.
5.डॉ. द. दि. पुंडे, व्यावहारिक मराठी, पुणे विद्यापीठ प्रकाशन, पुणे.